

Andrzej Kliś, *Myśl pedagogiczna Stanisława Zarańskiego*, Kraków 1986 Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, ss. 174, nakład 200 egz.

Stanisław Józef Zarański (1817—1889) nie należy do ogólnie znanych pedagogów. Jak wskazał Andrzej Kliś, postać ta uległa stopniowemu zapomnieniu, by w ostatnich latach prawie zupełnie zniknęła z pola zainteresowania historyków oświaty i wychowania. Tymczasem był on wybitnym przedstawicielem pedagogów dziewiętnastowiecznej Galicji. S. Zarański, prawnik z wykształcenia, zajmował się przede wszystkim dydaktyką historii. Swoją aktywność naukową rozwijał w ramach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Był autorem m.in. następujących prac: *O sposobach wykładania dziejów* (1864), *Uwagi nad nauczaniem u nas historii* (1867), *Zarys dziejów nauki czytania* (1868), *O zasadach i układaniu dzieł elementarnych* (1869).

A. Kliś zrekonstruował główne dziedziny zainteresowań i twórczości opisywanego pedagoga, tj. wychowanie narodowe (rozdz. III), nauczanie początkowe (rozdz. V) oraz nauczanie historii (rozdz. VI). Inny charakter, głównie ogólnometodyczny, mają uwagi o indukcji i dedukcji w poglądach S. Zarańskiego (rozdz. IV). Natomiast wprowadzeniem do całości jest zarys biografii krakowskiego uczonego (rozdz. I), a także charakterystyka genezy jego stanowiska. Ponadto Autor ustalił związki, które łączyły badane koncepcje z szerszymi nurtami filozoficznymi. Należały do nich przede wszystkim ideały Komisji Edukacji Narodowej, a także myśli Franciszka Bacona i Jamesa Stuarta Milła. Widoczną cechą opisywanych poglądów była idea wszechstronnego rozwoju ekonomicznego społeczeństwa oraz upowszechnianie oświaty. Dzięki temu można Stanisława Zarańskiego zaliczyć do prekursorów myśli pozytywistycznej na terenie Galicji.

Wacław Kozłowski, *Stulecie powiatu tucholskiego 1875—1975. Część II: 1939—1945*, Tucholskie Zeszyty Historyczne 2, Bydgoszcz 1987, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, ss. 115, nakład 500 egz.

Opracowana przez Wacława Kozłowskiego druga część monografii powiatu tucholskiego przynosi, podobnie jak część pierwsza wydana w 1985 r., informacje na temat dziejów szkolnictwa i oświaty. Uwagi te mówią o eksterminacji nauczycieli, germanizacji szkolnictwa oraz o tajnym nauczaniu prowadzonym na tamtych terenach.

Walka hitlerowców z kulturą, oświatą i szkołą polską przebiegała w powiecie tucholskim, tak jak na całym Pomorzu, szczególnie gwałtownie i brutalnie. Okupant zapowiadał, że w krótkim czasie ziemie pomorskie będą „kryształowo” niemieckie. Do pierwszych ofiar terroru hitlerowskiego w powiecie tucholskim należeli nauczyciele. Wielu z nich zginęło jesienią 1939 r. w czasie masowej egzekucji, urządzonej przez najeźdźców w Rudzkim Moście pod Tucholą. Część pedagogów trafiła do obozów koncentracyjnych, w tym głównie do Stutthofu, a także do obozów jeńческих czy też została wywieziona na przymusowe roboty. W miejsce zlikwidowa-

wanej szkoły polskiej powołane zostało szkolnictwo niemieckie, w którym obowiązywał język niemiecki i zatrudniona była niemiecka kadra nauczycielska. Przewodniczącym próbie totalnej germanizacji dzieci i młodzieży wystąpili organizatorzy tajnego nauczania. Byli to głównie ukrywający się nauczyciele oraz przedstawiciele konspiracyjnych władz szkolnych. Silnym oparciem dla tej działalności, i w ogóle dla patriotycznej postawy miejscowego społeczeństwa, był szeroko rozwinięty na terenie Borów Tucholskich ruch oporu. Pierwszoplanową rolę wśród grup partyzanckich odgrywała Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”, którą dowodził znany na tamtych terenach ppłk. kś. Józef Wrycza (1884—1961).

Przedstawiona przez W. Kozłowskiego panorama dziejów powiatu tucholskiego z lat ostatniej wojny i okupacji jest rozległa. Obok zasygnalizowanego wątku szkolno-oświatowego ukazuje wiele innych form życia i walei charakteryzowanego okresu. W książce widoczna jest duża dbałość o szczegóły rekonstruowanych wydarzeń. Cechą ta idzie w parze z klarowną konstrukcją oraz jasną i udokumentowaną narracją.

Andrzej Szefer, Marian Batko, 1901—1941. *Nauczyciel, więzień obozu koncentracyjnego*, Katowice 1987, Katowickie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, ss. 15, nakład 5000 egz.

„Marian Batko, nauczyciel — 25.03.1901 — 27.04.1941. Zginął śmiercią męczeńską w obozie oświęcimskim, oddając życie w zamian za życie 16-letniego chłopca”. Tablica tej treści znajduje się w sali wystawowej Muzeum Oświęcimskiego. Została odsłonięta w 45. rocznicę śmierci bohaterskiego nauczyciela.

M. Batko, jak podaje A. Szefer w popularnym szkicu, urodził się w Mielcu. Po ukończeniu miejscowego gimnazjum, podjął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Użyłkwał dyplom z fizyki jako przedmiotu głównego i matematyki jako dodatkowego. Po studiach pracował w szkołach na Śląsku. Odznaczył się jako dobry nauczyciel, zaangażowany także w prace pozalekcyjne z młodzieżą. Wybuch wojny zastał go w Krakowie. Wierótce podjął działalność w nauczycielskim ruchu tajnego nauczania. W 1941 r. został zaarrestowany i wywieziony do KL Auschwitz. Zginął w miesiąc po utracie wolności. Zmarł w bunczerze głodowym.

Danuta Tomaszewska, *Drogi wyboru. Konspiracyjny ruch samokształceniowy na ziemiach polskich w końcu XIX i na początku XX wieku*, Łódź 1987, Wydawnictwo Łódzkie, ss. 219, nakład 1700 + 300 egz.

Studium Danuty Tomaszewskiej zwraca uwagę nie tylko historyka, ale również pedagoga, a także socjologa. Decyduje o tym przedmiot podjętych analiz: światopogląd oraz kółka samokształceniowe młodzieży polskiej przelomu wieku, jak i przyjęte założenia metodologiczne, które polega na połączeniu obiektywnego i subiektywnego obrazu analizowanych zagadnień.

Światopogląd, czyli ogólny obraz świata, system ideałów i przekonań, jest konstrukcją złożoną, dynamiczną, to rezultat różnorodnych wpływów i oddziaływań. Pociąga badacza swą genezą i procesem tworzenia się, przebiegiem, w którym nie ma prostych zależności między przyczyną a skutkiem. Podobnie frapująca poznawczo jest tajna grupa młodzieży realizującej cele samokształceniowe. W naszej tradycji kółka tego typu pełniły wiele funkcji edukacyjnych i społecznych, tworzyły ożywiony ruch intelektualny, moralny czy polityczny.

D. Tomaszewska udanie połączyła punkt widzenia historyka z refleksją pedago-

giczną oraz socjologiczną. W swoim studium ukazała tworzenie się samokształceniowych kółek młodzieży (rozdz. I), ich strukturę i formy działalności (rozdz. II), treści samokształcenia (rozdz. III) oraz efekty tego procesu, czyli określone typy światopoglądu (rozdz. IV). Według ustaleń Autorki kształtowanie się światopoglądu młodzieży przebiegało następujące etapy: wdrażanie do samokształcenia, wchodzenie w życie wewnętrzne i zewnętrzne kółek, wybór ideałów i dalsza praca samokształceniowa w sprecyzowanym kierunku. Najczęściej decyzje ideowe młodzieży tamtych czasów koncentrowały się wokół idei socjalistycznych, dążeń niepodległościowych oraz ideologii pozytywizmu. Dawało to podstawy trzem typom światopoglądu młodego pokolenia Polaków z przełomu wieków: światopoglądowi socjalistycznemu, patriotyczno-radykalnemu oraz nacjonalistycznemu.

Przekonywający obraz kółek samokształceniowych, który D. Tomaszewska przedstawiła, nie byłby pełny, gdyby nie dojrzałe podejście metodologiczne. Polega ono na włączeniu do analizowanych zjawisk „wymiaru ludzkiego”, subiektywnego punktu widzenia uczestników opisywanych zdarzeń. Ta składnik stara dyrektywa badawcza, uwzględniająca zdobyte nurtu antypozytywistycznego w naukach społecznych, bynajmniej nie często występuje w pracach historyków. Autorka wykorzystała m.in. 214 pamiętników, wspomnień i autobiografii. Dzięki temu wzbogaciła warstwę materiałową i dokumentacyjną książki, podniosła również walory literackie opracowania.

WIESŁAW THEISS
Warszawa

INSTYTUT WYDAWNICZY „NASZA KSIĘGARNIA” WARSZAWA 1988

Nakład 834 egz. Wydanie I. Ark. wyd. 9,5. Ark. druk. 8,0. Oddano do składania w maju 1988 r. Zam. 869/co. A-99

DRUKARNIA, OŚWIATOWA im. ST. STASZICA W ŁODZI